

Κωνσταντίνος Ν. Χριστοδούλου

Αναπληρωτής Καθηγητής στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών
Ιπποκράτους 33, 10680 Αθήνα
Τηλ.: 210.3605388
e-mail.: conschris@hotmail.com

Προς τη Νομική Σχολή του Α.Π.Θ.

Αθήνα, 5 Μαΐου 2015

**Αξιολόγηση υποψηφίου για τη θέση Καθηγητή στη βαθμίδα του Επίκουρου
Καθηγητή στο Τμήμα Νομικής, στο γνωστικό αντικείμενο «Αστικό Δίκαιο»**

Με το από 31.3.2015 και με αρ. πρωτ. 676 έγγραφο της Κοσμητείας της Νομικής Σχολής του ΑΠΘ μου γνωστοποιήθηκε ότι ορίστηκε αξιολογητής από την ειδική επταμελή επιτροπή για την πλήρωση μιας θέσης Καθηγητή στη βαθμίδα του Επίκουρου Καθηγητή στο γνωστικό αντικείμενο «Αστικό Δίκαιο», με υποψήφια τη Λέκτορα κα Ελένη Ζερβογιάννη.

Στη βάση αυτή, έχοντας μελετήσει το έργο της υποψήφιας, καθώς και το βιογραφικό σημείωμα και το υπόμνημα επιστημονικών δημοσιευμάτων που υπέβαλε, υποβάλλω την εξής κρίση ως προς την υποψηφιότητα της κας Ζερβογιάννη:

A. Συγγραφικό έργο

Η κ. Ζερβογιάννη έχει υποβάλει προς κρίση συνολικά δύο μονογραφίες (εκ των οποίων η μία η διδακτορική της διατριβή), είκοσι εννέα συμβολές σε συλλογικά έργα και μελέτες καθώς και οκτώ μικρότερης έκτασης δημοσιεύματα (σχόλια σε δικαστικές αποφάσεις και βιβλιοκρισίες). Με δεδομένη την έκταση του έργου της υποψήφιας, θα επικεντρωθώ σε εκείνες τις δημοσιεύσεις που είναι μεταγενέστερες της εκλογής της στη βαθμίδα του Λέκτορα. Πρόκειται για μία μονογραφία και είκοσι πέντε ακόμα δημοσιεύσεις, στην ελληνική, αγγλική και γερμανική γλώσσα, οι οποίες είναι συμβολές σε συλλογικούς τόμους, άρθρα σε νομικά περιοδικά, εισηγήσεις σε

ελληνικά και διεθνή συνέδρια και ημερίδες, καθώς και εκτενή σχόλια σε δικαστικές αποφάσεις.

1. Κληρονομικές συμβάσεις: Από την απαγόρευση στην αναζήτηση θεμιτών εναλλακτικών. Ιδίως η εγκατάσταση κληρονόμου έναντι ανταλλάγματος (Πρόλογος Μιχ. Σταθόπουλου), εκδ. Σάκκουλα: Αθήνα/Θεσσαλονίκη 2015 [σελ. XXX + 364]

Στη μονογραφία αυτή, που αναφέρεται στην απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων, αναζητείται ο δικαιολογητικός λόγος της απαγόρευσης και γίνεται προσπάθεια ανεύρεσης εναλλακτικών τρόπων με τους οποίους ο 'κληρονομούμενος' μπορεί να αποκτήσει εν ζωή ανταλλάγματα με την προοπτική διάθεσης της περιουσίας του κατά τον χρόνο του θανάτου του. Η συγγραφέας εξετάζει σε βάθος ένα πρωτότυπο για την Ελλάδα θέμα με κριτικό πνεύμα, κάνοντας χρήση πλούσιας ελληνικής και αλλοδαπής βιβλιογραφίας. Δεν διστάζει δε έχοντας μελετήσει εμπειριστατωμένες αναλύσεις αλλοδαπών δικαίων να προτείνει και λύσεις *de lege ferenda*.

Στην εισαγωγή της μονογραφίας (§1), όπου γίνεται μια γενική αναφορά στον όλο προβληματισμό του θέματος, η σ. αναλύει τους παράγοντες (αύξηση του μέσου όρου ζωής, των διαζυγίων καθώς των εκτός γάμου γεννημένων τέκνων, υπογεννητικότητα, συσσώρευση πλούτου που επήλθε μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο κ.τ.λ.) που επιτάσσουν, όπως αναφέρει, τον «συμβατικό σχεδιασμό» της μετά θάνατον τύχης της περιουσίας ενός προσώπου. Ο σχεδιασμός αυτός κρίνεται κατά τη σ. απαραίτητος, καθώς σε αντίθεση με τη διαθήκη που είναι ελεύθερα ανακλητή, με την κατάρτιση συμβάσεων επιτυγχάνεται η δέσμευση του προσώπου και έτσι καθίσταται δυνατή η διασφάλιση στόχων, όπως η απρόσκοπτη συνέχεια της οικονομικής δραστηριότητας, ο οικογενειακός προγραμματισμός καθώς και η άντληση ρευστότητας του ηλικιωμένου συνήθως προσώπου.

Το πρώτο κύριο μέρος της μονογραφίας έχει τίτλο «Η προβληματική των κληρονομικών συμβάσεων». Στην πρώτη ενότητα αυτού του μέρους (§ 2) η σ. εκθέτει και αντικρούει τα επιχειρήματα που έχουν κατά καιρούς προβληθεί υπέρ της απαγόρευσης της συμβατικής εγκατάστασης κληρονόμου και υποστηρίζει ότι οι προβαλλόμενοι λόγοι της απαγόρευσης δεν είναι επαρκείς για να δικαιολογήσουν την απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων στην απολυτότητά της. Οι αντιλήψεις περί ανηθικότητας των εν λόγω συμβάσεων στο σύνολό τους δεν θεωρεί η σ. ότι ανταποκρίνονται στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα, ενώ ρέπουν προς τον νομικό ηθικισμό. Κατ' εξοχήν ενδιαφέρονσα είναι η ανάλυση από τη σ. της σχέσης της ελευθερίας του διατιθέναι με την ελευθερία των συμβάσεων και η διατύπωση της θέσης ότι με δεδομένο ότι και οι δύο ελευθερίες απορρέουν από την αρχή της

ιδιωτικής αυτονομίας, δυσχερώς μπορεί να αιτιολογηθεί η απόλυτη υπεροχή της μίας (ελευθερίας του διατιθέναι) έναντι της άλλης. Επισημαίνει ότι η δυνατότητα αυτό-δέσμευσης του προσώπου, με την κατάρτιση κληρονομικών συμβάσεων, έχει ηθική θεμελίωση, ως ειδικότερη έκφανση του δικαιώματος του προσώπου να αναπτύσσει την προσωπικότητά του, αλλά και οικονομική θεμελίωση, αφού συμβάλλει στην αποτελεσματικότερη αξιοποίηση της περιουσίας του. Η σ. υποστηρίζει ότι, αντί της εισαγωγής της απαγόρευσης ολόκληρης κατηγορίας συμβάσεων, η προστασία του κληρονομούμενου, με τη διασφάλιση της γνησιότητας της βούλησής του, θα μπορούσε να επιτευχθεί με τρόπους λιγότερο περιοριστικούς της ιδιωτικής αυτονομίας, όπως με την υποχρέωση τήρησης τύπου ή την *in concreto* κρίση ως προς το κύρος της σύμβασης.

Ως συμπέρασμα της § 2 εξάγεται ότι τα προβαλλόμενα υπέρ της απαγόρευσης των κληρονομικών συμβάσεων επιχειρήματα δεν αρκούν για να την αιτιολογήσουν. Στη βάση αυτή, μάλιστα, η σ. επισημαίνει ότι στις έννομες τάξεις στις οποίες απαγορεύονται οι κληρονομικές συμβάσεις διατυπώνεται πλέον όλο και εντονότερα το αίτημα της επανεξέτασης της απαγόρευσης. Έτσι τη σύγχρονη εποχή, σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, εκτός της Ελλάδας, που είχαν αρχικά υιοθετήσει την απαγόρευση, περιορίζεται σημαντικά το πεδίο εφαρμογής της, με νεότερες νομοθετικές ρυθμίσεις. Στο ανωτέρω πλαίσιο, η σ. αναζητεί τον λόγο επιμονής στην απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων στην ιστορική της διαδρομή, προβαίνοντας στην επόμενη παράγραφο της μονογραφίας (§ 3) σε εμπεριστατωμένη ιστορική αναδρομή.

Πιο συγκεκριμένα, η σ. επισημαίνει ότι η απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων πρωτοεμφανίζεται στο ρωμαϊκό δίκαιο, αν και όχι στην έκταση που εξέλαβε στη συνέχεια, ενώ ήταν άγνωστη στα γερμανικά φύλα. Οι κληρονομικές συμβάσεις εξαπλώθηκαν στην κεντρική Ευρώπη κατά τον μεσαίωνα, καθώς εξυπηρετούσαν το φεουδαρχικό σύστημα, ενώ, και παρά την εν τω μεταξύ αναβίωση του ρωμαϊκού δικαίου, η απαγόρευση πάλι υποχωρεί κατά τον ύστερο μεσαίωνα, υπό την πίεση των συμφερόντων των ευγενών. Αναφέρει δε η σ. ότι το εθιμικό δίκαιο που διαμορφώθηκε υπό τις συνθήκες αυτές αποτυπώνεται στη σύγχρονη ρύθμιση του γερμανικού και του ελβετικού Αστικού Κώδικα. Η σ. προβαίνει στη συνέχεια σε συγκριτική επισκόπηση των προαναφερθέντων δικαίων αρκετών δικαίων (γαλλικό, γερμανικό, ελβετικό, ισπανικό, αγγλοσαξονικό), διακρίνοντας τις έννομες τάξεις σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τη θέση που λαμβάνουν ως προς την απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων: σε εκείνες που έχουν εισάγει την απαγόρευση ως γενική αρχή τους (Γαλλία, Ισπανία), σε εκείνες που κατ' αρχήν επιτρέπουν και ρυθμίζουν ειδικά, τόσο τη συμβατική εγκατάσταση κληρονόμου, όσο και τη συμβατική παραίτηση από κληρονομικά δικαιώματα (Γερμανία, Ελβετία), και σε εκείνες που δεν

αντιμετωπίζουν τις κληρονομικές συμβάσεις ως ειδική κατηγορία συμβάσεων, αλλά επιτρέπουν, αν και με κάποια επιφυλακτικότητα, τη δυνατότητα του προσώπου να αναλάβει συμβατικά την υποχρέωση να εγκαταστήσει άλλον κληρονόμο του (αγγλοσαξονικό δίκαιο). Η σ. αξιοποιεί τα πορίσματα της ανάλυσης αυτής κατά τη διατύπωση συγκεκριμένης *de lege ferenda* πρότασης, στο τέλος της μονογραφίας.

Στην επόμενη ενότητα (§ 4) ακολουθεί η εξέταση της απαγόρευσης των κληρονομικών συμβάσεων κατά το ελληνικό δίκαιο, με ανάλυση της ΑΚ 368. Ειδικότερα, επισημαίνεται ότι το πεδίο εφαρμογής της ΑΚ 368 είναι ιδιαίτερα ευρύ, αφού καταλαμβάνει αφενός όλες τις συμβάσεις για την κληρονομία ζώντος, ολόκληρης ή ποσοστού της, και αφετέρου όλες τις συμβάσεις που περιορίζουν την ελευθερία ως προς τις διατάξεις τελευταίας βούλησης. Οι κληρονομικές συμβάσεις έτσι απαγορεύονται, ανεξάρτητα από το αν είναι υποσχετικές ή εκποιητικές, αιτία θανάτου ή εν ζωή, χαριστικές ή επαχθείς.

Στο πλαίσιο της σκιαγράφησης της απαγόρευσης των κληρονομικών συμβάσεων κατά την ΑΚ 368, η σ. διακρίνει τους βασικούς τύπους των κληρονομικών συμβάσεων. Η πρώτη βασική διάκριση αναφέρεται στο κατά πόσον η σύμβαση αναφέρεται στην κληρονομία τρίτου ή στην κληρονομία συμβαλλομένου. Η σ. επικεντρώνεται στη συνέχεια στις συμβάσεις για την κληρονομία του ίδιου του συμβαλλομένου, τις οποίες διακρίνει περαιτέρω σε εκείνες που περιορίζουν την ελευθερία του διατιθέναι, όπως ιδίως η σύμβαση εγκατάστασης κληρονόμου ή σύστασης κληροδοσίας, και σε εκείνες που δεν επηρεάζουν ή και αυξάνουν την ελευθερία του διατιθέναι του κληρονομούμενου, όπως είναι οι συμβάσεις παραίτησης από κληρονομικά δικαιώματα.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σκέψη της σ., ότι όσον αφορά τις συμβάσεις που περιορίζουν την ελευθερία του διατιθέναι, προσήκει τελολογική συστολή της ΑΚ 368 εδ. 2, ώστε η ακυρότητα της σύμβασης τότε μόνο να επέρχεται όταν περιορίζεται υπερβολικά η ελευθερία του προσώπου, αντλώντας σχετικό επιχείρημα από την ΑΚ 179 περ. α. Η θέση αυτή μπορεί να αξιοποιηθεί για τη διάσωση συμβάσεων με αντικείμενο τη σύσταση κληροδοσίας σε επί μέρους στοιχείο της κληρονομίας, συμβάσεων που αναφέρονται σε μικρό ποσοστό της κληρονομίας ή συμβάσεων που δεν περιλαμβάνουν επίδοση, αλλά έχουν απλώς διαχειριστικό σκοπό.

Ως προς τις συμβάσεις που δεν επιδρούν στην ελευθερία του διατιθέναι, όπως οι συμβάσεις, με τις οποίες ορισμένος κληρονόμος παραιτείται (ή αναλαμβάνει υποχρέωση να παραιτηθεί) από τα μελλοντικά του δικαιώματα στην κληρονομία, καθώς και οι συμβάσεις με τις οποίες αυτός αποδέχεται (ή αναλαμβάνει την υποχρέωση να αποδεχθεί) την κληρονομία, η σ. επισημαίνει ότι το ζητούμενο εν προκειμένω είναι η προστασία του κληρονόμου και όχι του κληρονομούμενου. Χωρίς

να επεκτείνεται στο υπό εξέταση ζήτημα, το οποίο και κείται πέραν του επίκεντρου της έρευνάς της, η σ. προβαίνει σε κριτική προσέγγιση του ζητήματος, επισημαίνοντας ότι η πλήρης απαγόρευση των συμβάσεων αυτών βαίνει πέρα του επιδιωκόμενου σκοπού, που θα μπορούσε να εξυπηρετηθεί με την εισαγωγή ειδικών ρυθμίσεων αντί της απόλυτης απαγόρευσης τους.

Από την ανάλυση δεν λείπει και μια σύντομη αναφορά στις συμβάσεις που δεν καταλαμβάνονται από την απαγόρευση της ΑΚ 368, αλλά υπόκεινται σε ειδική ρύθμιση, όπως ιδίως οι κληρονομικές συμβάσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του ν.δ. 472/1974 (*lex Onassis*), η οποία είναι η μόνη ρύθμιση στο ελληνικό δίκαιο που εισάγει κατά κυριολεξία εξαίρεση στην ΑΚ 368, καθώς και η πώληση κληρονομιάς, η νέμηση ανιόντος και η δωρεά αιτία θανάτου, που ρυθμίζονται ειδικότερα στον Αστικό Κώδικα, και ανεξάρτητα από την εν λόγω ρύθμιση, δεν θα ενέπιπταν στο πεδίο εφαρμογής της ΑΚ 368, σύμφωνα με την υποστηριζόμενη από τη σ. άποψη.

Στη συνέχεια η ανάλυση επικεντρώνεται στην έναντι ανταλλάγματος εγκατάσταση κληρονόμου ή σύσταση κληροδοσίας υπέρ ορισμένου προσώπου. Σύμφωνα με το νόμο οι συμβάσεις αυτές είναι άκυρες, η σ. όμως καταβάλλει προσπάθεια περιορισμού των συνεπειών της ακυρότητάς τους, στηριζόμενη στον ανεπαρκή δικαιολογητικό λόγο της απαγόρευσής τους αλλά και στο γεγονός ότι οι συμβάσεις αυτές δεν πρέπει να θεωρούνται, σύμφωνα με τις σύγχρονες κοινωνικές αντιλήψεις, ως ανήθικες. Οι αναλύσεις που ακολουθούν έχουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και δίνουν προσφυείς απαντήσεις σε αμφισβητούμενα ερωτήματα όπως ιδίως στις περιπτώσεις παροχών για εκπλήρωση άκυρης σύμβασης, όπου ο αντισυμβαλλόμενος του κληρονομούμενου μπορεί κατ' αρχήν να αναζητήσει όσα κατέβαλε ως αντάλλαγμα για την (άκυρη) εγκατάστασή του ως κληρονόμου, χωρίς η αξίωσή του να αποκλείεται κατά την ΑΚ 907 παρ. 1. Ειδική αναφορά γίνεται στο πλαίσιο αυτό και στις περιπτώσεις στις οποίες μεταξύ των συμβαλλομένων είχε καταρτιστεί σύμβαση εργασίας με αμοιβή την εγκατάσταση του εργαζομένου ως κληρονόμου. Στις περιπτώσεις αυτές, διασώζεται πλέον, κατά τη νεότερη νομολογία, που έχει επανειλημμένα επιληφθεί συναφών υποθέσεων, το κύρος της σύμβασης, καθώς η ακυρότητα κρίνεται μερική, και συγκεκριμένα καταλαμβάνει μόνο τη ρήτρα για την αμοιβή του εργαζομένου, με αποτέλεσμα ο τελευταίος να δικαιούται τον ειθισμένο μισθό.

Ορθά επίσης υποστηρίζεται από τη σ. ότι, εφόσον οι κληρονομικές συμβάσεις δεν θεωρούνται ανήθικες μπορεί να διασωθεί το κύρος τους, αν είναι δυνατή η μετατροπή τους, σύμφωνα με την ΑΚ 182. Η σ. με ενδιαφέρουσες αλλά και πρωτότυπες αναλύσεις αναφέρεται στις δυνατότητες μετατροπής της άκυρης κληρονομικής σύμβασης σε άλλη, έγκυρη σύμβαση. Στη θεωρία φαίνεται να γίνεται αποδεκτή η

δυνατότητα μετατροπής χαριστικών κληρονομικών συμβάσεων σε δωρεά αιτία θανάτου και μάλιστα, κατά μία άποψη, αντικείμενο της εν λόγω δωρεάς μπορεί να είναι και το σύνολο της περιουσίας του κληρονομούμενου κατά τον χρόνο του θανάτου του. Εφόσον γίνεται δεκτή η άποψη αυτή, πολύ περισσότερο θα πρέπει, κατά τη σ., να γίνει δεκτή και η δυνατότητα μετατροπής επαχθούς κληρονομικής σύμβασης σε αντίστοιχη επαχθή εν ζωή σύμβαση.

Αξιόπαινη είναι η πληρότητα της ανάλυσης της σ. η οποία εξετάζει το ζήτημα και από τη σκοπιά του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Μετά από σύντομη αναφορά στη διεθνή δικαιοδοσία και στο εφαρμοστέο δίκαιο σε ζητήματα κληρονομικών συμβάσεων, τόσο κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, όσο και κατά τον Κανονισμό 650/2012/ΕΕ, που δεν έχει ακόμα τεθεί σε ισχύ, η σ. αναλύει το ζήτημα της πρόσκρουσης των κληρονομικών συμβάσεων στην δημόσια τάξη, με την έννοια της ΑΚ 33. Αντλώντας επιχειρήματα τόσο από τον εξαιρετικό χαρακτήρα της επιφύλαξης της δημόσιας τάξης όσο και από τον προαναφερθέντα κανονισμό, που περιλαμβάνει ειδικό άρθρο για το εφαρμοστέο δίκαιο στις κληρονομικές συμβάσεις, η σ. καταλήγει ότι δυσχερώς μπορεί να γίνεται πλέον γενικά και *in abstracto* λόγος για πρόσκρουσης των κληρονομικών συμβάσεων *per se* στην ελληνική δημόσια τάξη.

Στην αποτίμηση των αποτελεσμάτων στο τέλος του α' μέρους της μονογραφίας (σελ. 157), η σ. αναφέρει χαρακτηριστικά: «Αδιαμφισβήτητα η ελληνική ρύθμιση έχει, όπως υποστηρίζει ο Αλ. Λιτζερόπουλος, το 'όχι ευκαταφρόνητον προσόν της απλότητας'. Ωστόσο το προσόν αυτό δεν είναι επαρκές ώστε η ισχύουσα ρύθμιση, η όποια συνεπάγεται σημαντικό περιορισμό της ιδιωτικής αυτονομίας, με αμφίβολη θεμελίωση, να κριθεί ικανοποιητική. Έτσι σκόπιμη είναι η κατά το δυνατόν τεολογική συστολή του γράμματος της ΑΚ 368 και επιβάλλεται σε κάθε περίπτωση η αναζήτηση λύσεων για τον περιορισμό των ανεπιικών αποτελεσμάτων στην περίπτωση που εν τέλει κριθεί ότι μια σύμβαση πλήττεται από ακυρότητα».

Στο δεύτερο μέρος της μονογραφίας, που έχει τίτλο «Εναλλακτικές δυνατότητες για την εξυπηρέτηση των αναγκών του κληρονομούμενου», εξετάζονται θεμιτοί κατά το ισχύον δίκαιο τρόποι ικανοποίησης των αναγκών του κληρονομούμενου.

Στην § 5 η σ. αναφέρει ότι όταν η επιθυμία του κληρονομούμενου είναι η περιέλευση των περιουσιακών του στοιχείων σε άλλο πρόσωπο, προσφέρεται η λύση της δωρεάς αιτία θανάτου και μάλιστα της αμετάκλητης. Το καίριο όμως πρόβλημα της σ. είναι πώς μπορεί ο κληρονομούμενος, καταρτίζοντας επαχθή εν ζωή δικαιοπραξία, να αντλήσει ανταλλάγματα για την αντιμετώπιση προβλημάτων ρευστότητας, οπότε και λείπει η βούληση ελευθεριότητάς του. Κατά τη σ. τα συμφέροντα του κληρονομούμενου εξυπηρετούνται αν εκείνος προβεί σε κατάρτιση εν ζωή σύμβασης έναντι ανταλλάγματος, της οποίας όμως τα αποτελέσματα

εξαρτώνται από το θάνατο του, όπως συμβαίνει ιδίως στην περίπτωση προσθήκης στη σύμβαση σχετικής προθεσμίας.

Στο ανωτέρω πλαίσιο η σ. αναφέρεται διεξοδικά στο ζήτημα της καταστρατήγησης της προβλεπόμενης στην ΑΚ 368 απαγόρευσης. Η θέση που υποστηρίζει η σ. είναι στο ότι ζήτημα καταστρατήγησης των κληρονομικών συμβάσεων δεν τίθεται, ακόμα και όταν αντικείμενο της κατά τα ανωτέρω εν ζωή σύμβασης που καταρτίζει ο κληρονομούμενος είναι το σημαντικότερο ή και το μόνο στοιχείο της περιουσίας του. Η επιχειρηματολογία της είναι ενδιαφέρουσα και μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: Στις ανωτέρω περιπτώσεις ο αντισυμβαλλόμενος του 'κληρονομούμενου' αντλεί τα δικαιώματά του από την εν ζωή περιουσία του τελευταίου και όχι από την κληρονομία του και επομένως ζήτημα κατά κυριολεξία περιορισμού της ελευθερίας του διατιθέναι δεν τίθεται. Βέβαια, αν το πρόσωπο προβαίνει σε διάθεση της περιουσίας του εν ζωή, ή έχει αναλάβει σχετική υποχρέωση, στην ουσία δεν θα του έχει απομείνει (αξιόλογη) περιουσία να διαθέσει αιτία θανάτου. Ωστόσο, ο περιορισμός της δυνατότητάς του προσώπου να προβαίνει σε δικαιοπραξίες με τις οποίες διαθέτει (ή αναλαμβάνει την υποχρέωση να διαθέσει) εν ζωή την περιουσία του, προκειμένου να μπορεί ελεύθερα να τη διαθέσει αιτία θανάτου δεν εμπίπτει στους σκοπούς του νομοθέτη. Θα ήταν εξάλλου παράδοξο μία σύμβαση με αντικείμενο τη μεταβίβαση ακινήτου ή άλλου σημαντικής αξίας περιουσιακού στοιχείου του κληρονομούμενου που επιφέρει άμεσα τα αποτελέσματά της να κρίνεται έγκυρη, αλλά η ίδια σύμβαση να καθίσταται άκυρη, λόγω καταστρατήγησης της ΑΚ 368, μόνο εκ του λόγου ότι προστέθηκε σε αυτήν ο ευνοϊκός για τον μεταβιβάζοντα όρος ότι τα αποτελέσματά της θα επέλθουν με τον θάνατό του. Τέλος, εφόσον οι υπό εξέταση συμβάσεις καταρτίζονται έναντι ανταλλάγματος, δεν τίθεται ζήτημα προστασίας μεριδούχων ή δανειστών.

Στις επόμενες δύο παραγράφους (§§ 6 και 7) γίνεται μια εξαιρετικά διεξοδική, μεθοδική και εν πολλοίς πρωτότυπη εξέταση των συμβάσεων που μπορεί να καταρτίσει ο κληρονομούμενος που είναι «πλούσιος σε ακίνητα, αλλά φτωχός σε εισόδημα». Αναλυτικότερα, στην § 6 εξετάζεται η άντληση οφέλους από τη μεταβίβαση του ακινήτου, χωρίς την αποξένωση του αρχικού κυρίου από το ακίνητο, όσο αυτός ζει. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται ανάλυση των εξής περιπτώσεων: υπόσχεση μεταβίβασης του ακινήτου που γίνεται ληξιπρόθεσμα κατά το θάνατο του υποσχόμενου τη μεταβίβαση, μεταβίβαση της κυριότητας ακινήτου υπό αναβλητική αίρεση ή προθεσμία, μεταβίβαση κυριότητας ακινήτου με παρακράτηση επικαρπίας ή οίκησης στο ακίνητο, καθώς και μεταβίβαση της κυριότητας του ακινήτου με διατήρηση της κατοχής βάσει ενοχικού δικαιώματος. Επισημαίνεται ότι κάθε μία από τις δυνατότητες αυτές συνεπάγεται διαφορετικής έκτασης παραχώρηση εξουσιών

στον αντισυμβαλλόμενο και συνεπώς αντίστοιχα θα διαμορφώνεται και το αντάλλαγμα που θα λαμβάνει ο μεταβιβάζων.

Στη συνέχεια η σ. επιχειρεί την ειδικότερη ανάλυση της αιτίας της μεταβίβασης, αναφερόμενη στη σύμβαση πώλησης, στην ισόβια πρόσοδο και στη σύμβαση μεταβίβασης ακινήτου έναντι παροχής διατροφής ή υπηρεσιών. Στην εξέταση της υπόσχεσης μεταβίβασης ακινήτου έναντι παροχής ισόβιας προσόδου, μετά προσδιορισμό των βασικών της χαρακτηριστικών, όχι μόνο αναλύονται, αλλά προτείνονται και λύσεις στα δυσχερή προβλήματα που ανακύπτουν λόγω δυσαναλογίας παροχής και αντιπαροχής, καθώς και τα ζητήματα που προκύπτουν λόγω ανώμαλης εξέλιξης της σύμβασης, όπως ιδίως η δυνατότητα κεφαλαιοποίησης της προσόδου ή της υπαναχώρησης από τη σύμβαση στο σύνολό της.

Ακολουθεί η ανάλυση της υπόσχεσης μεταβίβασης ακινήτου έναντι διατροφής ή παροχής υπηρεσιών. Η σ. επισημαίνει ότι πρόκειται για μικτή σύμβαση, με τυχηρό χαρακτήρα εντονότερο από εκείνον της σύμβασης ισόβιας προσόδου, αφού η έκταση της οφειλόμενης αντιπαροχής εξαρτάται όχι μόνο από τη διάρκεια ζωής του μεταβιβάζοντος αλλά και από τις τυχόν μεταβολές των αναγκών του. Κατά την ειδικότερη εξέταση της σύμβασης αυτής ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση της σ. σχετικά με το κατά πόσον η αντιπαροχή του αντισυμβαλλομένου του κυρίου του ακινήτου μπορεί να συνίσταται σε εξαρτημένη εργασία. Η σ. καταλήγει ότι εν όψει της προστατευτικής για τον εργαζόμενο εργατικής νομοθεσίας, που θέτει περιορισμούς ιδίως ως προς την παροχή μισθού αποκλειστικά σε είδος, τούτο δεν είναι δυνατόν. Ακολουθώντας την ίδια δομή της ανάλυσης, όπως και στην ισόβια πρόσοδο, η σ. εξετάζει στη συνέχεια τα ειδικότερα ζητήματα που τίθενται κατά την κατάρτιση και εξέλιξη της σύμβασης. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανάλυση των ζητημάτων που σχετίζονται με την καταγγελία της σύμβασης, η σκέψη της σ. για τη δυνατότητα διάσωσης της λειτουργίας της σύμβασης στην περίπτωση ανώμαλης εξέλιξής της, με τη μετατροπή της οφειλόμενης παροχής σε είδος σε χρηματική, αλλά και η δυνατότητα υπαναχώρησης από τη σύμβαση στο σύνολό της. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στο πλαίσιο αυτό η αναφορά στην ΑΚ 386, καθώς η σ. συντάσσεται με την άποψη ότι η εν λόγω διάταξη εκφράζει γενικότερο πνεύμα που διέπει όλες τις διαρκείς συμβάσεις.

Στην επόμενη ενότητα (§7) εξετάζεται η δυνατότητα άντλησης ρευστότητας χωρίς εκποίηση της ακίνητης περιουσίας, αλλά με επιβάρυνσή της προς εξασφάλιση χορηγούμενου δάνειου. Στη βάση αυτή η σ. αναλύει το θεσμό της αντίστροφης υποθήκης (*reverse mortgage*), που αποσκοπεί στην εξυπηρέτηση ιδίως των συμφερόντων προσώπων προχωρημένης ηλικίας. Η δυνατότητα αυτή είναι αγγλοσαξονικής προέλευσης, αλλά έχει ήδη εξαπλωθεί πλέον σημαντικά και σε

χώρες της ηπειρωτικής Ευρώπης, όπως ιδίως η Ισπανία και η Γαλλία. Η ‘αντίστροφη υποθήκη’, διαφέρει από το σύνηθες ενυπόθηκο δάνειο, κατά το ότι η απόδοση, τόσο του κεφαλαίου του δανείου, όσο και των τόκων, γίνεται κατ’ αρχήν κατά τον θάνατο του δανειολήπτη ή κατά την τυχόν προγενέστερη εκποίηση από αυτόν του ακινήτου. Περαιτέρω, στη συμφωνία του δανείου περιλαμβάνεται, κατά κανόνα, ο όρος ότι ο δανειοδότης θα ικανοποιηθεί αποκλειστικά από την αξία του ακινήτου, δηλαδή είτε από το προϊόν του πλειστηριασμού είτε από το τίμημα τυχόν πώλησής του με άλλον τρόπο. Αν και στην Ελλάδα δεν υπάρχει νομοθετική ρύθμιση αυτού του θεσμού η σ. υποστηρίζει ότι είναι δυνατόν να θεμελιωθεί *de lege lata*. Η ανάλυση είναι τεκμηριωμένη, επιμελής και ιδιαίτερα πρωτότυπη.

Στην § 8, η σ. με τη μορφή παρέκβασης, προβαίνει σε σύντομη αναφορά στη μέριμνα που θα μπορούσε να ληφθεί, ώστε να εξασφαλιστεί η παροχή φροντίδας και σε πρόσωπα που έχουν περιουσία, αλλά δεν είναι σε θέση να καταρτίσουν συναφείς συμβάσεις, ούτε αυτοπροσώπως, ούτε μέσω αντιπροσώπου. Διαπιστώνει ότι ούτε η θεωρητική κατασκευή της *de facto* συμβατικής σχέσης ούτε οι διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό και τη διοίκηση αλλοτρίων επαρκούν, ώστε να παρέχονται στους οικείους του κληρονομούμενου κίνητρα προκειμένου να τον συντρέχουν, εφόσον, ή στο μέτρο που δεν υποχρεούνται ήδη σε αυτό εκ του νόμου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει, η προσέγγιση του ζητήματος από τη σκοπιά του κληρονομικού δικαίου, που συζητήθηκε εκτενώς στη Γερμανία κατά την τροποποίηση του κληρονομικού δικαίου το 2009. Στη βάση αυτή η σ. θεωρεί ότι θα ήταν σκόπιμη η εισαγωγή ειδικής νομοθετικής ρύθμισης, που θα αναγνωρίζει στα πρόσωπα αυτά δικαιώματα στην κληρονομία. Αν και το ζήτημα εκφεύγει του κυρίως αντικειμένου της μονογραφίας, και μόνη η σύντομη αναφορά σε αυτό παρουσιάζει ενδιαφέρον, λόγω της πρωτοτυπίας του θέματος.

Στην τελευταία παράγραφο (§9) που έχει τίτλο «Τελικές παρατηρήσεις: η ανάγκη επανεξέτασης της απαγόρευσης των κληρονομικών συμβάσεων» η σ. αναφέρεται στα βασικά αποτελέσματα της ανάλυσης που προηγήθηκε, συγκρίνοντας τις κληρονομικές συμβάσεις με τις θεμιτές εναλλακτικές δυνατότητες του κληρονομούμενου. Διαπιστώνει ότι η απαγόρευση των κληρονομικών συμβάσεων, που δικαιολογείται από τους υποστηρικτές της από λόγους ‘προστασίας του κληρονομούμενου’, οδηγεί εν τέλει στο παράδοξο ο κληρονομούμενος να ωθείται στην κατάρτιση συμβάσεων εν ζωή, που και σε μεγαλύτερη δέσμευσή του οδηγούν, και τον εκθέτουν σε κίνδυνο λόγω της απουσίας ειδικής ρύθμισής τους στον νόμο και της συνακόλουθης ανασφάλειας των συναλλαγών που συνεπάγονται. Στη βάση αυτή, προτείνει την ανάγκη επανεξέτασης της απαγόρευσης των κληρονομικών συμβάσεων. Συγκεκριμένα προκρίνει την άρση της απαγόρευσης και την

αντικατάστασή της από ειδικότερη ρύθμισή των εν λόγω συμβάσεων, στο πλαίσιο του κληρονομικού δικαίου, με εγγυήσεις για τη διασφάλιση της γνησιότητας της βούλησης του κληρονομούμενου, όπως ιδίως με την απαίτηση αυτοπρόσωπης κατάρτισης της σύμβασης και την υποβολή της σε συμβολαιογραφικό τύπο. Επισημαίνει περαιτέρω, ότι ειδικές ρυθμίσεις απαιτούνται και για τη ρύθμιση της δυνατότητας αποδέσμευσης του κληρονομούμενου από τη σύμβαση, ιδίως στην περίπτωση μεταγενέστερης μεταβολής των συνθηκών. Ως πρότυπο για τη νέα αυτή προτεινόμενη ρύθμιση προκρίνει ιδίως την αντίστοιχη ρύθμιση του ελβετικού δικαίου. Επίσης θεωρεί ότι στη διασφάλιση της ελευθερίας του διατιθέναι μπορεί να συμβάλει περαιτέρω και η εισαγωγή ρύθμισης κατά το πρότυπο του 'καθαρού τετάρτου' (*reines Viertel*) του αυστριακού δικαίου, σύμφωνα με την οποία ο κληρονομούμενος μπορεί πάντα να διαθέτει το ένα τέταρτο της κληρονομίας του ελεύθερος από κάθε δέσμευση.

Η σ. τέλος καταλήγει (σελ. 343) ως εξής: «Η τροποποίηση του κληρονομικού δικαίου προς την ανωτέρω κατεύθυνση δεν ανταποκρίνεται μόνο στη σύγχρονη πραγματικότητα, αλλά συνιστά και κοινωνική αναγκαιότητα. Οι κληρονομικές συμβάσεις που καταρτίζονται έναντι ανταλλάγματος παρέχουν στον κληρονομούμενο τη δυνατότητα να αντλεί πόρους από την περιουσία του, και εν τέλει να προβαίνει στην πληρέστερη αξιοποίησή της, για την ικανοποίηση των βιοτικών του αναγκών, χωρίς να υφίσταται θυσίες εν ζωή. Με τον τρόπο αυτό, ηλικιωμένα ιδίως πρόσωπα με περιορισμένα εισοδήματα μπορούν να διασφαλίσουν αυτοδύναμα την αξιοπρεπή τους διαβίωση».

Συνοψίζοντας συμπεραίνει κανείς ότι πρόκειται για μια πρωτότυπη υψηλοτάτου επιπέδου μονογραφία, προδίδουσα πλήρη γνώση της ελληνικής και αλλοδαπής βιβλιογραφίας και νομολογίας, κυρίως δε το κριτικό πνεύμα της υ., η οποία προτείνει λύσεις σε αμφισβητούμενα ζητήματα, μη έχοντα μέχρι σήμερα αποτελέσει αντικείμενο ενδελεχούς μελέτης.

2. Σχολιασμός των άρθρων ΑΚ 240-246 (Προθεσμίες), σε: Απ. Γεωργιάδη (επιμ.), Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ, τόμ. Ι, Δίκαιο και Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα 2010, σελ. 468-475

Η σ., αναλύοντας με ιδιαίτερη επιμέλεια τα άρθρα 240-246 ΑΚ που αναφέρονται στις προθεσμίες, δίνει λύσεις σε ερμηνευτικά προβλήματα που έχουν ανακύψει κατά την εφαρμογή τους.

3. Σχολιασμός των άρθρων ΑΚ 361-373 (Ενοχές από συμβάσεις γενικά), σε: Απ. Γεωργιάδη (επιμ.), Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ, τόμ. Ι, Δίκαιο και Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα 2010, σελ. 706-744

Στον σχολιασμό των άρθρων ΑΚ 361-373, που αναφέρονται γενικά στις ενοχές από συμβάσεις, μετά εισαγωγικές παρατηρήσεις, η σ. προβαίνει σε ενδελεχή ανάλυσή τους. Στηριζόμενη σε πλούσια βιβλιογραφία και νομολογία, αναφέρεται στα προβλήματα που ανακύπτουν κατά την εφαρμογή τους. Χαρακτηριστικά σημειώνω τα εξής: Σχολιάζοντας τη διάταξη του άρθρου ΑΚ 361, που αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του ενοχικού δικαίου προβαίνει σε ιδιαίτερη ανάλυση των ορίων της συμβατικής ελευθερίας ενώ στο πλαίσιο αυτό γίνεται αναφορά και στην προβληματική των αναγκαστικών συμβάσεων. Αναλύοντας το άρθρο ΑΚ 365 επισημαίνει ότι η πρακτική του σημασία εντοπίζεται σε περιπτώσεις που η παροχή δεν απαγορεύεται καθεαυτή, αλλά μόνο υπό δεδομένες συνθήκες. Κατά την ανάλυση του άρθρου ΑΚ 368 αναφέρει ότι η πρακτική σημασία της απαγόρευσης των κληρονομικών συμβάσεων περιορίζεται λόγω της ύπαρξης θεμιτών εναλλακτικών τρόπων για την επίτευξη των ίδιων ή παρόμοιων αποτελεσμάτων. Κατά την ανάλυση του άρθρου ΑΚ 371 η σ. προσεγγίζει την έννοια της δίκαιης κρίσης, τη σχέση της με την ελεύθερη κρίση, καθώς και την έκταση του δικαστικού της έλεγχου.

4. Σχολιασμός των άρθρων ΑΚ 1710-1715 (Η κληρονομική διαδοχή γενικά), σε: Απ. Γεωργιάδη (επιμ.), Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ, τόμ. ΙΙ, Δίκαιο και Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα 2013, σελ. 1140-1159

Ο σχολιασμός των εισαγωγικών άρθρων του πέμπτου βιβλίου του Αστικού Κώδικα γίνεται με μεγάλη επιμέλεια. Η σ. στηρίζεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία και νομολογία και η ανάλυσή τους γίνεται με κριτικό πνεύμα. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο πλαίσιο της ενότητας αυτής γίνεται λεπτομερής ανάλυση στην κληρονομική διαδοχή των διαφόρων κατηγοριών μοναχών. Κατά τον σχολιασμό του άρθρου ΑΚ 1711 εξετάζονται όλα τα ζητήματα που αφορούν κληρονομική ικανότητα φυσικών και νομικών προσώπων. Στο πλαίσιο του ίδιου άρθρου εξετάζονται οι δυνατότητες μετατροπής, ιδίως αν κληρονόμος έχει εγκατασταθεί αντικείμενο δικαίου ή ένωση προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα. Επίσης αξίζει να τονιστεί ότι κατά την ανάλυση του άρθρου ΑΚ 1712, μετά αναφορά στην ελευθερία του διατιθέναι και στα εννοιολογικά χαρακτηριστικά της διαθήκης, επιχειρούνται και διάφορες ορολογικές διευκρινίσεις, συμπεριλαμβανομένης και της διάκρισης του θεσμού της διαθήκης από τις λεγόμενες «διαθήκες ζωής». Τέλος ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει στο πλαίσιο του άρθρου αυτού ο προβληματισμός σχετικά με το ελάχιστο δυνατό περιεχόμενο της διαθήκης.

5. Σχολιασμός των άρθρων ΑΚ 2011-2016 (Τρόπος), σε: Απ. Γεωργιάδη (επιμ.), Σύντομη Ερμηνεία του Αστικού Κώδικα - ΣΕΑΚ, τόμ. ΙΙ , Δίκαιο και Οικονομία – Π. Ν. Σάκκουλας: Αθήνα 2013, σελ. 1625-1636

Στη συμβολή αυτή γίνεται εξαντλητική ανάλυση των άρθρων ΑΚ 2011-2016 που αναφέρονται στον τρόπο και επισημαίνονται τα προβλήματα που προκύπτουν κατά την εφαρμογή του, όπως π.χ. τα ιδιαίτερα δυσχερή ζητήματα που τίθενται ως προς τη δικαστική άσκηση του δικαιώματος εξαναγκασμού του βεβαρημένου σε εκπλήρωση του τρόπου.

6. Adults with Incapacity. Greek Report, σε: G. Ashton (επιμ.), Court of Protection Practice 2012, Jordan Publishing: Bristol 2012, σελ. 1983-1996· Court of Protection Practice 2013, Jordan Publishing: Bristol 2013, σελ. 2095-2108

Πρόκειται για συμβολή στο έργο «Court of Protection Practice» που απευθύνεται σε δικηγόρους και δικαστές του Ηνωμένου Βασιλείου που επιλαμβάνονται υποθέσεων δικαιοπρακτικής ικανότητας ενηλίκων. Το δέκατο μέρος του έργου αυτού αφιερώνεται στην παρουσίαση της αντιμετώπισης των σχετικών ζητημάτων σε αλλοδαπές έννομες τάξεις, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

Μετά παρουσίαση του γενικού πλαισίου της ρύθμισης της δικαιοπρακτικής ικανότητας ενηλίκων, με αναφορά στις ΑΚ 127-129 και 131, η σ. αναφέρεται στη θεμελίωση της διεθνούς δικαιοδοσίας των ελληνικών δικαστηρίων, τόσο γενικά, όσο και ειδικότερα σε υποθέσεις που ανάγονται στον περιορισμό της δικαιοπρακτικής ικανότητας ορισμένου προσώπου, στην αναγνώριση στην Ελλάδα της εξουσίας αντιπροσώπευσης που έχει παρασχεθεί με βάση το αγγλικό δίκαιο και στην αναγνώριση αποφάσεων δικαστηρίων της Αγγλίας και της Ουαλίας, σχετικών με τη λήψη προστατευτικών μέτρων για ενηλίκους. Στην τελευταία ενότητα της συμβολής, η σ. αναφέρεται στην αντιμετώπιση επί μέρους ζητημάτων που μπορεί να ανακύψουν στην περίπτωση ενήλικων προσώπων που συνδέονται νομικώς με την Αγγλία ή την Ουαλία και δεν είναι σε θέση να προστατεύσουν τα συμφέροντά τους.

Πρόκειται για μια εμπεριστατωμένη μελέτη που αντιμετωπίζει με επιμέλεια δυσχερή προβλήματα που προκύπτουν στην Ελλάδα, ιδίως στην περίπτωση δικαιοπρακτικά ανίκανων ή περιορισμένα ικανών προσώπων.

7. Σχολιασμός άρθρων ΑΚ 170-172 (δήλωση βούλησης προς ανίκανο· δήλωση προς περιορισμένα ικανό), σε: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου (επιμ.), Αστικός Κώδικας. Κατ' άρθρο ερμηνεία, τόμ. Ι, 2^η έκδ., Δίκαιο και Οικονομία - Π.Ν. Σάκκουλας: Αθήνα [25 σελ.] (υπό δημοσίευση)

Η ανάλυση των άρθρων ΑΚ 170-172 είναι εξαιρετικά διεξοδική, αλλά, με την αξιοποίηση ελληνικής και ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας και νομολογίας, δίνονται λύσεις σε ανακύπτοντα επί μέρους ζητήματα. Χαρακτηριστικά αναφέρω τα εξής: Σχολιάζοντας το άρθρο ΑΚ 170, και ειδικότερα κατά την ανάλυση των εννόμων συνεπειών της δήλωσης βούλησης προς ανίκανο προς δικαιοπραξία, η σ. διατυπώνει την άποψη της σχετικά με τη φύση της επερχόμενης ακυρότητας, ως απόλυτης ή σχετικής. Κατά τον σχολιασμό της ΑΚ 171 επισημαίνω ότι ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει, κατά την ανάλυση των προϋποθέσεων της διάταξης, η αναφορά της σ. στις δυνατότητες περιορισμού του πεδίου εφαρμογής της. Στη βάση αυτή διατυπώνεται και προκρίνεται ως ορθότερη από τη σ. η άποψη ότι, εφόσον η ΑΚ 171 δεν διακρίνει, θα είναι κατ' αρχήν εφαρμοστέα σε κάθε περίπτωση σχετικής ανικανότητας για δικαιοπραξία, ανεξάρτητα από τη διάρκειά της. Κατά την ανάλυση της ΑΚ 172, με τελεολογική συστολή της, προκρίνεται η άποψη ότι εν τέλει καθοριστικό για το κύρος ή μη της δήλωσης βούλησης προς τον περιορισμένα ικανό είναι το κατά πόσο αυτή του αποφέρει απλώς και μόνον έννομο όφελος ή μη. Επίσης, ελλείπει διάταξης αντίστοιχης της ΑΚ 171 παρ 2 στην περίπτωση δήλωσης βούλησης προς πρόσωπο περιορισμένα ικανό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η ανάλυση από τη σ. των τρόπων με τους οποίους θα μπορούσε να προστατευθεί ο δηλώσας που αγνοούσε την περιορισμένη δικαιοπρακτική ικανότητα του προσώπου προς το οποίο απηύθηνε τη δήλωσή του.

Η ανάλυση των ΑΚ 170-172 είναι διεισδυτική και σε αυτήν διατυπώνονται από τη σ. προτάσεις διακρινόμενες από το κριτικό και δημιουργικό της πνεύμα.

8. The Changing Concept of 'Family' and Challenges for Family Law in Greece, σε: J. M. Scherpe (επιμ.), Research Handbook on European Family Law, Edward Elgar Publishing: Cheltenham/Camberley 2015 [21 σελ.] (υπό δημοσίευση).

Η συμβολή αυτή συνίσταται στη συγγραφή του κεφαλαίου για την Ελλάδα στο συλλογικό έργο «Research Handbook on European Family Law». Μετά εισαγωγικές παρατηρήσεις, η σ. προβαίνει σε σύντομη, αλλά περιεκτική, παρουσίαση του ελληνικού οικογενειακού δικαίου, ακολουθώντας την προκριθείσα από τους επιμελητές του έργου διάκριση σε οριζόντιες οικογενειακές σχέσεις, σε κάθετες οικογενειακές σχέσεις και σε ατομικό οικογενειακό δίκαιο, στο οποίο εμπίπτουν ζητήματα που ανάγονται στην προσωπική κατάσταση του ατόμου. Στην τελευταία ενότητα γίνεται αποτίμηση των αποτελεσμάτων της ανάλυσης και η σ. εκφράζει ευχή για την περαιτέρω αναθεώρησης ελληνικής νομοθεσίας, τονίζοντας αφενός την αναγκαιότητα της αναγνώρισης ενώσεων προσώπων του ίδιου φύλου και αφετέρου

της επανεξέτασης ορισμένων ζητημάτων που άπτονται της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, όπως κυρίως το θέμα της ανωνυμίας των δωτών γεννητικού υλικού.

9. Disgorgement of Profits in Greece, σε: E.H Hondius/A. Janssen (επιμ.), Disgorgement of Profits, Springer: Berlin/Heidelberg (υπό δημοσίευση) = Revue Hellénique de Droit International 2014 (Τόμος 67), σελ. 317-337 (υπό δημοσίευση)

Το άρθρο αυτό υποβλήθηκε ως ελληνική εθνική εισήγηση στον Καθηγητή Ε. Hondius και στον Δρ. Α. Janssen που είχαν οριστεί ως γενικοί εισηγητές στο θέμα «Η αποστέρηση κερδών από παράνομη δραστηριότητα (*disgorgement of profits*)» στο 19ο Συνέδριο της Διεθνούς Ακαδημίας Συγκριτικού Δικαίου, που πραγματοποιήθηκε στη Βιέννη τον Ιούλιο του 2014.

Πρόκειται για εξαιρετικά πρωτότυπο και δυσχερές θέμα το οποίο η σ. επεξεργάζεται με μεγάλη επιτυχία. Με δεδομένο ότι στο ελληνικό δίκαιο δεν προβλέπεται μια γενική νομική βάση για τη θεμελίωση της αξίωσης απόδοσης του κέρδους από παράνομη δραστηριότητα, γίνεται αναφορά στις επί μέρους δυνατότητες θεμελίωσής της. Με δεδομένο ότι ελλείπει ειδικής ρύθμισης δεν γίνεται δεκτή η επιδίκαση αποζημίωσης που υπερβαίνει την πραγματική ζημία του ζημιωθέντος, εξετάζονται εναλλακτικοί τρόποι θεμελίωσης. Αναφορά γίνεται πρώτα στη δυνατότητα απόδοσης του κέρδους στη βάση της μη γνήσιας διοίκησης αλλοτρίων και στη συνέχεια η δυνατότητα θεμελίωσης της στον αδικαιολόγητο πλουτισμό. Στην τελευταία κύρια ενότητα του άρθρου γίνεται αναφορά σε ‘λειτουργικά ισοδύναμα’ της αξίωσης απόδοσης οφέλους, δηλαδή σε μέτρα που οδηγούν εν τέλει σε συναφές αποτέλεσμα, χωρίς, ωστόσο, τούτο να εμπίπτει στον κύριο στόχο τους. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει εν προκειμένω η αναφορά στη λειτουργία της ικανοποίησης της ηθικής βλάβης στο πλαίσιο συλλογικών αγωγών ενώσεων καταναλωτών, αλλά και στο πλαίσιο της προσβολής της προσωπικότητας, ιδίως στην περίπτωση της οικονομικής αξιοποίησης στοιχείων της προσωπικότητας τρίτου. Στις τελικές παρατηρήσεις διαπιστώνεται ότι οι δυνατότητες θεμελίωσης της αξίωσης απόδοσης κέρδους που έχει αποκτηθεί από την άσκηση παράνομης δραστηριότητας είναι διάσπαρτες στο ιδιωτικό δίκαιο και, πάντως, συχνά δεν επαρκούν για την επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος, που συνίσταται στην αποστέρηση από τον ζημιώσαντα των ωφελειών του, και, συνεπώς, και των κινήτρων που τον οδηγούν στην άσκηση της παράνομης δραστηριότητάς του. Έτσι, προτείνεται ως σκοπιμότερη *de lege ferenda* η αναγνώριση μιας γενικής αξίωσης για απόδοση του παράνομα κτηθέντος οφέλους. Ως πρότυπο, μάλιστα, μιας τέτοιας ρύθμισης προτείνεται το άρθρο 6:104 του νέου Ολλανδικού Αστικού Κώδικα.

10. Italian Law in Greece, σε: M. Bussani (επιμ.), Science, Case-Law, Legislation: Italian Law in Europe (1861-2013), Annuario di diritto comparato e di studi legislativi 2014, Edizioni Scientifiche Italiane: Naples 2014 (υπό δημοσίευση. Βλ. σχετική βεβαίωση) = Italian Influence on Greek Law, σε: Τιμητικό Τόμο Σπυρίδωνος Βλ. Βρέλλη, Νομική Βιβλιοθήκη: Αθήνα 2014, σελ. 1107-1119

Αφορμή για τη συγγραφή του άρθρου αυτού αποτέλεσε η έκδοση, υπό την επιμέλεια του Καθηγητή κ. Μ. Bussani, της ιταλικής επιστημονικής επετηρίδας συγκριτικού δικαίου του έτους 2014 με θέμα την επιρροή της ιταλικής νομικής επιστήμης, νομολογίας και νομοθεσίας στην Ευρώπη. Στο άρθρο αυτό γίνεται αναφορά, όχι εξαντλητική, στα κυριότερα δείγματα ιταλικής επιρροής ιδίως στο ελληνικό ιδιωτικό δίκαιο, χωρίς όμως να λείπουν οι αναφορές στο ποινικό και στο συνταγματικό δίκαιο. Ως σημαντικότερες επιρροές επισημαίνονται η επιρροή του ιταλικού δικαίου στο ελληνικό εμπορικό, και ιδίως στο ασφαλιστικό δίκαιο, καθώς η ειδική περίπτωση της Δωδεκανήσου, η οποία, πριν από την ένωσή της με την Ελλάδα το 1948, υπήρξε υπό ιταλική κατοχή ήδη από το 1912.

Η σ. επισημαίνει επίσης ότι μία από τις πιο ενδιαφέρουσες εκφάνσεις της ιταλικής επιρροής στο ελληνικό αστικό δίκαιο την τελευταία δεκαετία μπορεί να ανευρεθεί στο δίκαιο των αδικοπραξιών. Συγκεκριμένα, η ελληνική νομολογία, στο πλαίσιο της ερμηνείας του άρθρου ΑΚ 931 για την αποζημίωση στην περίπτωση αναπηρίας ή παραμόρφωσης του ζημιωθέντος, φαίνεται να υιοθετεί, αν και σιωπηρά, την έννοια της 'βιολογικής ζημίας' (*danno biologico*), που ανέπτυξε αρχικά η ιταλική νομολογία και στη συνέχεια υιοθέτησε και ο Ιταλός νομοθέτης.

Πρόκειται για ένα άρθρο ιδιαίτερα καλογραμμένο και ενδιαφέρον για τον αναγνώστη, καθώς, όπως προκύπτει από την έρευνα της σ., η επιρροή του ιταλικού δικαίου στο ελληνικό, αν και ποτέ δεν υπήρξε καταλυτική, υπήρξε, ιδίως κατά το παρελθόν, μεγαλύτερη από ό,τι ίσως θα ανέμενε κανείς.

11. Künstliche Fortpflanzung in Griechenland, σε: A. Dutta/D. Schwab/P. Gottwald/D. Henrich/M. Löhnig (επιμ.), Künstliche Fortpflanzung und Europäisches Familienrecht, Giesecking Verlag: Bielefeld 2015 [21 σελ.] (υπό δημοσίευση)

Το άρθρο αυτό βασίζεται σε εισήγηση της σ. στο 12^ο *Symposium für Europäisches Familienrecht* που πραγματοποιήθηκε στο Regensburg τον Οκτώβριο του 2014, με θέμα την τεχνητή αναπαραγωγή.

Μετά κριτική παρουσίαση της ελληνικής ρύθμισης για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, εξετάζονται ζητήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, και

στην τελευταία ενότητα επισημαίνονται δυο ζητήματα τα οποία κατά την κρίση της σ. πρέπει να επανεξεταστούν από τον νομοθέτη. Το πρώτο αναφέρεται στην ανωνυμία των δοτών γεννητικού υλικού, ενώ το δεύτερο στην αντιμετώπιση της καλούμενης ‘κοινωνικής στειρότητας’ (*social infertility*), που παρουσιάζεται στην περίπτωση μοναχικών γυναικών, αλλά και ανδρών, που επιθυμούν να αποκτήσουν τέκνο με τις μεθόδους της τεχνητής γονιμοποίησης. Τέλος, επισημαίνει ότι, αφού πρώτα αναγνωριστεί και στην Ελλάδα των ενώσεων ομόφυλων προσώπων, θα πρέπει να συζητηθεί και το ζήτημα της κτήσης τέκνων από αυτούς με τις μεθόδους της ιατρικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

12. Judges as Satisficers: A Law and Economics Perspective on Judicial Liability, σε συνεργασία με την Επίκουρη Καθηγήτρια κα Ασπ. Τσαούση, European Review of Law and Economics 2010, σελ. 333-357

Το άρθρο αυτό βασίζεται στην αντίστοιχη εισήγηση στο 24^ο ετήσιο συνέδριο της *European Association of Law and Economics*, που πραγματοποιήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2007 στην Κοπεγχάγη. Αντικείμενο της μελέτης αποτελεί η πρακτική προσέγγιση του τρόπου άσκησης του δικαστικού λειτουργήματος καθώς και η διερεύνηση των μέτρων που μπορούν να ληφθούν προκειμένου να παρασχεθούν κίνητρα στους δικαστές για την κατά το δυνατόν επιμελέστερη άσκηση των καθηκόντων τους. Το πρώτο από τα ανωτέρω ζητήματα εξετάζεται στην ενότητα 2 του άρθρου, την οποία έχει συγγράψει η κα. Τσαούση. Η κα Ζερβογιάννη έχει συγγράψει τις ενότητες 3 έως 5.

Στην ενότητα 3 εκτίθενται οι λόγοι που επιβάλλουν τη διαφορετική αντιμετώπιση των δικαστικών σφαλμάτων σε σχέση με άλλες ζημιογόνες πράξεις. Στη επόμενη ενότητα (4) επιχειρείται η οριοθέτηση της ευθύνης για δικαστικά σφάλματα. Επιδιώκεται η οριοθέτηση των περιπτώσεων στις οποίες η συμπεριφορά του δικαστή μπορεί να χαρακτηριστεί απαράδεκτη. Στο πλαίσιο αυτό προβαίνει η σ. στην κατασκευή της έννοιας του «ασυγχώρητου δικαστικού λάθους» και στην επόμενη ενότητα (5) η σ. πραγματεύεται τα κίνητρα που είναι δυνατόν να παρασχεθούν στους δικαστές, προκειμένου να αποφεύγονται τα «ασυγχώρητα δικαστικά λάθη». Η αστική ευθύνη διαδραματίζει σημαντικό ρόλο προς τον σκοπό αυτό, αλλά δεν παραγνωρίζεται ότι εν τέλει η διαμόρφωση του άριστου συστήματος ευθύνης των δικαστών εξαρτάται από την ένταξη και αλληλεπίδραση της αστικής ευθύνης του δικαστή με το γενικότερο πλαίσιο της ευθύνης τους, έτσι όπως διαμορφώνεται σε κάθε έννομη τάξη.

Η ανάλυση διακρίνεται για την πρωτοτυπία της, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προσέγγιση στο ζήτημα αυτό από τη σκοπιά της οικονομικής

ανάλυσης του δικαίου, στο πλαίσιο της επιχειρούμενης δογματικής και συγκριτικής ανάλυσης.

13. Προστασία δεδομένων νομικών προσώπων, σε: Τιμητικό Τόμο Μιχ. Π Σταθόπουλου, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα/Κομοτηνή 2010, τόμ. Α, σελ. 641-671

Πρόκειται για μελέτη με τολμηρό θέμα, το οποίο προσεγγίζεται εμπειριστατωμένα. Το πρώτο κύριο μέρος του άρθρου είναι αφιερωμένο σε παρατηρήσεις συγκριτικού δικαίου σε σχέση με το πεδίο εφαρμογής της προστασίας των προσωπικών δεδομένων. Συγκεκριμένα, οι σύγχρονες έννομες τάξεις διακρίνονται σε τρεις κατηγορίες, ανάλογα με τη θέση τους ως προς την προστασία δεδομένων νομικών προσώπων: Πρώτον, σε εκείνες που παρέχουν στα δεδομένα νομικών προσώπων προστασία αντίστοιχη με την προστασία των φυσικών προσώπων, δεύτερον σε εκείνες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, στις οποίες τα δεδομένα νομικών προσώπων δεν εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής της ειδικής νομοθεσίας για τα προσωπικά δεδομένα και, τρίτον, σε εκείνες που προκρίνουν την προστασία των νομικών προσώπων κατά το πρότυπο της προστασίας των φυσικών προσώπων μόνο όμως ως προς ορισμένα δεδομένα τους.

Η ανωτέρω συγκριτική ανάλυση αξιοποιείται στη συνέχεια. Πιο συγκεκριμένα, στην επόμενη ενότητα του άρθρου εξετάζεται ειδικότερα η προστασία των δεδομένων νομικών προσώπων στο ελληνικό δίκαιο και εντοπίζονται τα κενά στην προστασία τους. Η σ. εκφράζει την θέση ότι, λαμβάνοντας υπόψη τη συνταγματική επιταγή του άρθρου 9^Α, που θα πρέπει να γίνει δεκτό ότι αναφέρεται τόσο σε φυσικά όσο και σε νομικά πρόσωπα, προσήκει η ανάλογη εφαρμογή του Ν. 2472/1997 και ως προς τα δεδομένα νομικών προσώπων, γεγονός που αντίστοιχα συνεπάγεται και την επέκταση της αρμοδιότητας της Αρχής Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων.

14. Η μεταρρύθμιση του γερμανικού κληρονομικού δικαίου. Μια κριτική προσέγγιση από τη σκοπιά του Έλληνα νομικού, Εφαρμογές Αστικού Δικαίου 2010, σελ. 24-34

Αντικείμενο της μελέτης αυτής υπήρξε η κριτική παρουσίαση της μεταρρύθμισης του γερμανικού κληρονομικού δικαίου, που τέθηκε σε ισχύ από τον Ιανουάριο του 2010. Η εν λόγω μεταρρύθμιση που θεωρήθηκε επιβεβλημένη εν όψει των σημαντικών δημογραφικών και κοινωνικών αλλαγών των τελευταίων δεκαετιών είχε ως βασικό σκοπό της την αύξηση της ελευθερίας του διαθέτη. Στο πλαίσιο της αναφοράς στις επί μέρους ρυθμίσεις του γερμανικού κληρονομικού δικαίου που τροποποιήθηκαν, η σ., αξιοποιώντας και τις συζητήσεις που προηγήθηκαν της μεταρρύθμισης, προβαίνει σε συσχετισμούς με το ελληνικό δίκαιο και επισημαίνει ότι οι εν λόγω νομοθετικές εξελίξεις παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και για τη χώρα

μας, με δεδομένο ότι έχουν πλέον ωριμάσει οι συνθήκες για τη μεταρρύθμιση και του ελληνικού κληρονομικού δικαίου.

15. Αμφισβητούμενα ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας. Συρροή ενέργειας τρίτου προσώπου με τυχαίο περιστατικό ή ενέργεια του ζημιωθέντος, σε: Τιμητικό Τόμο Ιωάννη Σπυριδάκη, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα/Κομοτηνή 2014, σελ. 191-214. Προδημοσίευση σε: Ελληνική Δικαιοσύνη 2010, σελ. 949-963

Στο άρθρο αυτό εξετάζονται ζητήματα διαζευκτικής αιτιότητας σε περιπτώσεις συρροής ενέργειας τρίτου προσώπου με τυχαίο περιστατικό ή ενέργεια του ζημιωθέντος. Μετά κριτική ανάλυση του τρόπου με τον οποίο η ελληνική νομολογία επιχειρεί να αντιμετωπίσει το ζήτημα, η σ. διατυπώνει εναλλακτική πρόταση κατ' απόκλιση της αρχής «όλα ή τίποτα». Συγκεκριμένα προτείνει να καθορίζεται η επιδικαζόμενη αποζημίωση με βάση την πιθανότητα η βλάβη του ζημιωθέντος να προκλήθηκε από την ενέργεια του εναγομένου, τονίζοντας ότι η καταβολή στους ζημιωθέντες μερικής αποζημίωσης, ανάλογης με την πιθανότητα η πρόκληση της ζημίας τους να οφείλεται σε πράξη του εναγομένου, εξισορροπεί τα συμφέροντα των μερών και, κατά συνέπεια, μπορεί να αξιολογηθεί ως τελολογικά ορθότερη. Υποστηρίζει δε ότι η άποψη αυτή μπορεί να θεμελιωθεί και *de lege lata*, με ανάλογη εφαρμογή των ΑΚ 926 εδ.2 και ΑΚ 300. Σε επόμενη ενότητα του άρθρου γίνεται επισκόπηση του όλου θέματος από πλευράς συγκριτικού δικαίου, από την οποία προκύπτει ότι η παραπάνω άποψη έχει ήδη υιοθετηθεί από ευρωπαϊκές έννομες τάξεις.

Πρόκειται για ένα πρωτότυπο και τολμηρό άρθρο που με πειστικά επιχειρήματα προτείνει λύσεις σε πρακτικά ζητήματα που έχουν επανειλημμένα απασχολήσει την ελληνική νομολογία.

16. Non-institutional Care for Seniors from a Civil Law Perspective. A Comparative Study of Housing with Services and Adult Placement in France and in Germany, σε: K. Boele-Woelki/J. Miles/J.M. Scherpe (επιμ.), The Future of Family Property in Europe, Intersentia Editions: Antwerp/Oxford/Portland 2011, σελ. 185-204

Η μελέτη βασίστηκε η αντίστοιχη εισήγηση της σ. στο 4^ο συνέδριο της Επιτροπής για το Ευρωπαϊκό Οικογενειακό Δίκαιο, που πραγματοποιήθηκε στο Cambridge τον Απρίλιο του 2010. Το αντικείμενο της μελέτης εντάσσεται στο λεγόμενο «δίκαιο των ηλικιωμένων» (*elder law*). Στο άρθρο αυτό εξετάζονται εναλλακτικοί τρόποι κάλυψης των καθημερινών αναγκών ηλικιωμένων προσώπων που δεν μπορούν πλέον να ζουν ανεξάρτητα στο σπίτι τους, αλλά και δεν επιθυμούν να διαβιώσουν σε οίκο ευγηρίας. Ειδικότερα, στο επίκεντρο της ανάλυσης βρίσκεται αφενός ο θεσμός της

αναδοχής ενηλίκων, που ρυθμίζεται ειδικά και έχει εξαπλωθεί στη Γαλλία, και αφετέρου η μίσθωση διαμερίσματος ειδικά διαμορφωμένου για ηλικιωμένα πρόσωπα, σε οργανωμένο συγκρότημα κατοικιών, όπου προσφέρονται και υπηρεσίες υποστήριξης. Η σύγκριση του ισχύοντος νομοθετικού πλαισίου στη Γερμανία και τη Γαλλία είναι ιδιαίτερα εμπειρισταωμένη και παρουσιάζει ενδιαφέρον και για τη χώρα μας, όπου το σχετικό πεδίο παραμένει εν πολλοίς αρρύθμιστο.

17. On the Recovery of Non Pecuniary Loss in Greece, *Revue Hellénique de Droit International* 2011 (Τόμος 64), σελ. 311-323

Στο άρθρο αυτό γίνεται κριτική παρουσίαση της προβληματικής της αποκατάστασης της μη περιουσιακής ζημίας στο ελληνικό δίκαιο. Μετά ανάλυση της δυνατότητας αποκατάστασης της μη περιουσιακής ζημίας στην περίπτωση προσβολής της προσωπικότητας, κατά τις ΑΚ 59 και ΑΚ 932, η σ. αναλύει το δυσχερέστατο ζήτημα της έκτασης της αποκατάστασης της μη περιουσιακής ζημίας και στο πλαίσιο της ενδοσυμβατικής ευθύνης.

Ως συμπέρασμα η σ. διατυπώνει την άποψη ότι ο περιορισμός της αποκατάστασης της μη περιουσιακής ζημίας κατά την ΑΚ 299 αντιφάσκει με την αναγνώριση και την ευρεία προστασία του δικαιώματος της προσωπικότητας και τονίζει ότι η θέση περιορισμών ως προς την αποκατάσταση της μη περιουσιακής ζημίας δεν φαίνεται δικαιολογημένη τη σύγχρονη εποχή, όπου αναγνωρίζεται πλέον αδιαμφισβήτητα η σημαντική αξία μη περιουσιακών αγαθών.

18. On the Recovery of Non Pecuniary Loss in Italy and Greece. A Comment on the Joint Decision 26972/2008 of the Civil Chambers of the Italian Supreme Court from the Perspective of a Greek Lawyer, σε: Τμητικό Τόμο Πηνελόπης Αγαλλοπούλου, τόμ. ΙΙ, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα: Αθήνα/Κομοτηνή 2011, σελ. 1625-1644.

Στο άρθρο αυτό, που βασίζεται εν μέρει στο προηγούμενο υπ' αρ. 17 άρθρο, η ελληνική ρύθμιση για την αποκατάσταση της μη περιουσιακής ζημίας συσχετίζεται με την αντίστοιχη ιταλική. Κατά την ανάλυση του ιταλικού δικαίου που αναφέρεται στην αποκατάσταση της μη περιουσιακής ζημίας αναλύονται αφενός τη έννοια της 'βιολογικής ζημίας' (*danno biologico*) και αφετέρου η 'υπαρξιακή ζημία' (*danno esistenziale*), που διαμορφώθηκαν από την ιταλική νομολογία, σε μια προσπάθεια επέκτασης της ευθύνης για μη περιουσιακή ζημία. Τούτο καθώς, όπως στο ελληνικό δίκαιο, έτσι και στο ιταλικό παρέχεται η δυνατότητα αποκατάστασης της μη περιουσιακής ζημίας μόνο στις περιπτώσεις που προβλέπονται από τον νόμο (άρθρ. 2059 ιταλικού Αστικού Κώδικα).

Στην ανωτέρω βάση παρουσιάζει ενδιαφέρον ο συσχετισμός ελληνικού και ιταλικού δικαίου, καθώς εξετάζεται πώς σε κάθε χώρα ακολουθήθηκε διαφορετικούς

δρόμος ως προς την επέκταση της δυνατότητας αποκατάστασης μη περιουσιακής ζημίας: Στη μεν Ελλάδα, το ζήτημα αντιμετωπίστηκε με την εισαγωγή στον Αστικό Κώδικα ειδικών ρυθμίσεων (ΑΚ 57, 932) με ιδιαίτερα ευρύ πεδίο εφαρμογής, ενώ στην Ιταλία η εν λόγω επέκταση επιχειρήθηκε από τη νομολογία, με σύνθετες θεωρητικές κατασκευές.

Ειδικότερα η έννοια της 'βιολογικής ζημίας' του ιταλικού δικαίου παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και στο ελληνικό δίκαιο, καθώς η πρόσφατη ελληνική νομολογία προσανατολίζεται σαφώς σε αυτήν, στο πλαίσιο της ερμηνείας της ΑΚ 931. Η επισήμανση αυτή της σ., η οποία τεκμηριώνεται ιδιαίτερα πειστικά, είναι άκρως ενδιαφέρουσα, ακριβώς επειδή στην ελληνική νομολογία δεν γίνεται ρητή αναφορά στην ακολουθούμενη στην πράξη ιταλική προσέγγιση. Κατά τούτο, η εν λόγω μελέτη θα μπορούσε να χαρακτηριστεί υπόδειγμα έρευνας συγκριτικού δικαίου.

19. Λοιπές δημοσιεύσεις

Η κα Ζερβογιάννη έχει ακόμη δημοσιεύσει σε νομικά περιοδικά τέσσερα εκτενή σχόλια σε δικαστικές αποφάσεις. Χαρακτηριστικό όλων των σχολίων αυτών είναι ότι προβαίνει σε ανάλυση των ζητημάτων που τίθενται και εκφράζει τη θέση της, χωρίς να αρκείται σε απλή επισήμανση της κρατούσας άποψης για το υπό εξέταση ζήτημα στη νομολογία και στη θεωρία.

Εν όψει του εκτενούς έργου της, η διεξοδική αναφορά στα σχόλια παρέλκει. Θα περιοριστώ έτσι στην αναφορά στο σχόλιο στην ΠΠρΘεσ 2438/2009 (ΕφΑΔ 2010, 314 επ.), που παρουσιάζει και το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Η απόφαση αναφέρεται στην υιοθεσία από Έλληνες ανήλικου αλβανικής ιθαγένειας, γεννημένου στην Ελλάδα. Το πρόβλημα που ανακύπτει σε περιπτώσεις όπως η υπό εξέταση περίπτωση συνίσταται στο ότι κατά το αλβανικό δίκαιο προϋπόθεση για την υιοθεσία αλβανικής ιθαγένειας ανήλικου είναι η προηγούμενη εγγραφή του σε σχετική κατάσταση της Αλβανίας, η οποία και, κατά κανόνα, δεν θα πληρούται όταν ο ανήλικος έχει γεννηθεί στην Ελλάδα. Η σ. επιδοκιμάζει την απόφαση ως προς το αποτέλεσμα, αλλά επικρίνει την αιτιολογία της, η οποία στηρίζεται στην αντίθετη της διάταξης του αλβανικού δικαίου στην ελληνική δημόσια τάξη (ΑΚ 33). Μετά από εξέταση και άλλων δυνατοτήτων θεμελίωσης της απόφασης, η σ. προκρίνει ως ορθότερη τη λύση ότι, αφού το αλλοδαπό δίκαιο εφαρμόζεται στην Ελλάδα ως δίκαιο, και όχι ως πραγματικό περιστατικό, υπόκειται σε ερμηνεία και, κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της τελολογικής ερμηνείας του, ο Έλληνας δικαστής μπορεί να προβεί σε διορθωτική συστολή του γράμματος του υπό εξέταση κανόνα, προκειμένου το πεδίο εφαρμογής του να περιοριστεί στους αλβανικής ιθαγένειας ανήλικους που έχουν τη συνήθη διαμονή τους στην Αλβανία.

Τέλος, είναι ιδιαίτερα θετικό το γεγονός ότι η σ. έχει ασχοληθεί και με βιβλιοκρισίες έγκριτων έργων. Από αυτές ξεχωρίζει η κριτική του βιβλίου των *A. Bonomi/M. Steiner*, *Les pactes successoraux en droit comparé et en droit international privé* (2008), που δημοσιεύθηκε στο εξαιρετικά αξιόλογο περιοδικό *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht* 2011, σελ. 147 επ. Στην κριτική αυτή η σ. δεν περιορίζεται σε περιγραφή του περιεχομένου του βιβλίου, αλλά προβαίνει και σε κριτικές παρατηρήσεις που διεγείρουν το ενδιαφέρον του αναγνώστη για το βιβλίο.

Β. Λοιπά στοιχεία

Το μεν βιογραφικό της υποψηφίας ομιλεί αφ' εαυτού. Ως προς δε την εν γένει επιστημονική παρουσία της κ. Ζερβογιάννη, αξιολογώ ιδιαίτερος το γεγονός ότι έχει παρουσιάσει συνολικά είκοσι τρεις εισηγήσεις σε συνέδρια και ημερίδες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, εκ των οποίων οι δέκα μετά την εκλογή της στη βαθμίδα του Λέκτορα. Από τις εισηγήσεις αυτές, μάλιστα, οι δύο είναι στην αγγλική γλώσσα και οι δύο στη γερμανική. Επειδή έχει τύχει να παρακολουθήσω ομιλίες της κ. Ζερβογιάννη θα ήθελα να αναφέρω ότι ο ζωντανός, αλλά και ακριβής, τρόπος παρουσίασης του αντικείμενου της εισήγησης, διατηρεί το ενδιαφέρον του ακροατή και δίνει τροφή για ενδιαφέρουσες συζητήσεις.

Εξάλλου από τα πολλά ερευνητικά προγράμματα που έχει συμμετάσχει η υ., άξια ειδικής μνείας κρίνω τη συμμετοχή της σε επιτροπές του προγράμματος *Common Core of European Private Law* ήδη από το 2007, καθώς και το τιμητικό για την χώρα μας γεγονός ότι από το 2011 της ανατέθηκε, μαζί με τη Dr. Marta Infantino, ο συντονισμός της ομάδας εργασίας για την αιτιώδη συνάφεια στο δίκαιο των αδικοπραξιών, γεγονός που είναι ιδιαίτερα τιμητικό.

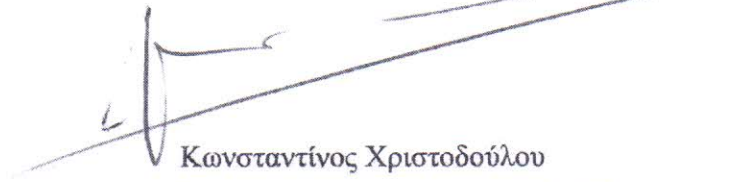
Όσον αφορά το διδακτικό έργο της κ. Ζερβογιάννη, δεν είμαι σε θέση να το κρίνω, καθώς δεν προέρχομαι από το ίδιο πανεπιστήμιο. Ωστόσο, αποδίδω βαρύτητα στο - αναφερόμενο στο υπόμνημά της- ότι η υ. έχει διδάξει πολλά, διαφορετικά, και ιδιαίτερα απαιτητικά αντικείμενα εκτεινόμενα σχεδόν σε όλους τους κλάδους του Αστικού Δικαίου, καθώς και δύο αγγλόφωνα μαθήματα, για τους φοιτητές Erasmus (*Introduction to Comparative Law* και *Introduction to Greek Civil Law*).

Γ. Συνολική αξιολόγηση

Πρόκειται για μια εξαιρετικά αξιόλογη νέα επιστήμονα με κριτικό και δημιουργικό πνεύμα, που διατύπωσε και θεμελίωσε πειστικά πρωτότυπες απόψεις σε δυσχερή

δογματικά αλλά και πρακτικού ενδιαφέροντος ζητήματα. Εκτός από το πολύ πλούσιο συγγραφικό της έργο, έχει έντονη διεθνή παρουσία με εισηγήσεις σε σημαντικά διεθνή συνέδρια και δημοσιεύσεις σε έγκριτα νομικά περιοδικά και συλλογικά έργα της αλλοδαπής, αξιόλογο διδακτικό έργο ενώ χαρακτηρίζεται και από εξαιρετο ήθος και σεμνότητα. Η εργώδης παραγωγικότητά της, η διεθνής δραστηριότητά της Ο δογματικός χαρακτήρας των εργασιών της, η ικανότητά της να κινείται με άνεση στο δίκαιο περισσότερων ενόμων τάξεων και να αξιοποιεί επιχειρήματα από την οικονομική ανάλυση του δικαίου, και η εν γένει μεθοδολογική της κατάρτιση, σε συνδυασμό με την εμβάθυνση σε σοβαρά νομικά ζητήματα, προοιωνίζονται κατά την γνώμη μου μια λαμπρή περαιτέρω επιστημονική και ακαδημαϊκή εξέλιξη.

Ο αξιολογητής

Κωνσταντίνος Χριστοδούλου

Αναπλ. Καθηγητής Αστικού Δικαίου Ε.Κ.Π.Α.